

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ДАРДАНЕЛЛЬСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ

Військово-морська операція флотів Великої Британії та Франції у Дарданеллах (лютий-березень 1915 р.) суттєво впливала на загальну військово-політичну ситуацію в цей період, питання визначення зовнішньополітичної орієнтації нейтральних держав, спроби укладання сепаратного миру Німеччини та Австро-Угорщини з Росією, а також країн Антанти з Османською імперією. Автор цієї статті, стисло викладаючи загальний перебіг подій, пов'язаних із Дарданелльською операцією, зупиниться на найбільш гострих проблемах, передусім стосовно причин та передумов проведення цієї акції, навколо яких ще й досі точаться дискусії між дослідниками.

Після переможних дій французько-британських збройних сил у битві на Марні (серпень-вересень 1914 р.) німецька армія вже в кінці 1914 р. змогла не лише стабілізувати фронт, але й відновити потужний тиск на позиції західних союзників. Зважаючи на досить примарні перспективи домогтися найближчим часом перемог над німецькими військами, Велика Британія розглядала можливість посилити боротьбу із союзниками Берліна і, насамперед, Османською імперією. З огляду на це бралось до уваги, що у складі британського флоту нараховувалася значна кількість лінкорів застарілих типів із міцною бронєю і потужною артилерією, які могли завдати приголомшливого удару по береговим укріпленням, однак були недостатньо швидкісні та маневрені для того, щоб патрулювати у відритому морі й боротися там із сучасними німецькими кораблями дредноутного типу. Тому в Лондоні було вирішено використати кораблі цих класів для прориву османсько-німецької оборони протоки Дарданелл, що дозволило б потім успішно атакувати османську столицю Константинополь (Стамбул) [Cruttwell 1934, 206].

Штурм Дарданелл вважався лондонським кабінетом досить ризикованим заходом, який, проте, дозволив би союзникам у разі успіху вивести з війни Османську імперію, відкрити Чорноморські протоки Дарданелли та Босфор (далі – Протоки) для постачання

зброї російській армії та експорту російського зерна до західних держав, а також зорієнтувати на користь Антанти балканські країни [Русаков 2003, 131]. Ініціатор цих дій перший лорд Адміралтейства У. Черчілль вважав, що Дарданелльська операція буде рушійною силою, яка спонукає Італію до вступу у війну на боці Антанти: “Якщо ціла турецька імперія перебуватиме на межі поразки, то Італії достатньо буде протягнути руку, щоб зібрати довгоочікувані плоди. Чи змогла б вона тоді залишитись байдужою? Я був переконаний, що ключ до італійського рішення був у Дарданеллах” [Churchill 1928, 76].

У радянській, а згодом і у сучасній російській історіографії сформувався стійкий стереотип: “Головний сенс Дарданелльської операції був у її антиросійській спрямованості. Захоплення Константинополя та Проток давало Англії можливість ухилитися від своїх листопадових обіцянок. Англо-французький блок здобув би гарантований засіб убезпечити себе від укладання Росією сепаратного миру з Німеччиною, заманюючи царизм отримати Протоки зі своїх рук” [Восточный вопрос 1978, 390].

До речі, сучасний український історик К. Русаков також вбачає безпосередній зв'язок між обіцянками Лондона щодо задоволення прагнень Росії стосовно Проток і планами проведення Дарданелльської операції: 25 листопада 1914 р., незабаром після того, як Е. Грей пообіцяв Росії врахувати її інтереси в питанні Проток, Військова рада Великої Британії обговорила питання щодо наступу, який, як заявив У. Черчілль, “дозволить нам (британцям. – *Прим. авт.*) диктувати умови в Константинополі” [Русаков 2003, 127].

Варто зауважити, що, як свідчить телеграма С. Сазонова послу в Парижі О. Извольському від 6 грудня 1914 р., на той час активно зондувала можливості укладання миру з Росією насамперед віденська дипломатія. Російський міністр закордонних справ таким чином реагував на це: “У будь-якому разі почин таких переговорів повинен належати Австрії, і нам необхідно буде вислухати її пропозиції до того, як сформулювати наші умови” [Сазонов – Извольский 6 декабря 1914, 88]. Тобто С. Сазонов вважав за можливе початок таких перемовин.

За інформацією грецького посла у Петрограді І. Драгуміса, як він писав у листі до прем'єр-міністра Греції Е. Венізелоса 4 січня

1915 р., можливості укладання сепаратного миру з Австро-Угорщиною обговорювали Голова Ради Міністрів І. Горемикін із Миколою П. Грецький дипломат наголошував, що Відень, як і Берлін, “зادля того, щоб зберегти власні території, схильні визнати за Росією право на Протоки” [Dragoumis – Venizelos 4 janvier 1915, 88]. Враховуючи інтенсивні близькі взаємини між Е. Венізелосом та британським урядом, можна стверджувати, що про ці стосунки знали і у Лондоні. Тому досить слушною є думка історика М. Покровського, що, домовившись із Віднем про сепаратний мир, Петроград значно послабив би зв’язок Османської імперії з Німеччиною, унеможлививши їх сполучення через суходіл, і зміг би змусити Порту погодитися на вирішення проблеми Чорноморських проток згідно російських вимог. Таким чином, для союзників Росії виникала загроза, що після цього царський уряд буде позбавлений стимулу вести виснажливу боротьбу з Берліном [Покровский 1931, 170]. Це занепокоєння посилили приголомшливі поразки російських військ від німецької армії на початку 1915 р.

Хоча ідею взяти під контроль Протоки та османську столицю раніше за росіян (щоб використовувати цей аргумент у подальших відносинах із Петроградом) можна вважати одним із мотивів цих дій лондонського кабінету, однак, на нашу думку, як свідчить подальший розвиток подій, надто спрощено було б розглядати Дарданелльську операцію переважно як засіб не дозволити Росії отримати, незважаючи на обіцянки Лондона, контроль над Протоками, принаймні до завершення війни [Машевський 2010, 592–671].

У цьому контексті варто наголосити на тому, що конкретних офіційних зобов’язань із боку британської дипломатії щодо вирішення цього питання, на той час, ще не було. Першого лорда Адміралтейства У. Черчилля, у будь-яких діях якого радянська історіографія, а досить часто і сучасні російські та частково українські історики традиційно вбачають антиросійський підтекст, більше цікавили військово-стратегічні перспективи боротьби з Німеччиною та її союзниками. Зокрема Дарданелльська операція розглядалася ним, насамперед, як засіб завдати шкоди пронимецькому угрупованню держав, вивівши з війни одного з його членів, що змінило б на користь Антанти загальну ситуацію

у боротьбі двох військово-політичних альянсів [Churchill 1928, 110]. Варто також у цьому контексті згадати, що союзницьке командування неодноразово пропонувало Росії у разі успіху британсько-французьких військ на Дарданеллах атакувати Босфор, на берегах якого, власне, і знаходився Константинополь [Айрапетов 2002, 213; Сазонов – директор дипломатической канцелярии 7 марта 1915, 40]. Характерно, що коли У. Черчілль вперше запропонував британському уряду, а саме 25 листопада 1914 р., проведення Дарданелльської операції, то він тоді мотивував це необхідністю завадити османським військам сконцентруватися для наступу у єгипетському напрямку [Macfie 1993, 57].

Варто також акцентувати увагу на тому, що якомога швидше відкриття Проток було вкрай необхідне насамперед російській економіці задля відновлення її експортних можливостей та царській армії, що ставала дедалі менш неефективною через недостатню кількість боєприпасів [Graves 1971, 152]. Для прикладу, можна згадати телеграму російського головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича до паризького кабінету, у якій він повідомляв про те, що очолювана ним армія негайно потребує 5 млн. гвинтівок, і якщо Франція не надасть такої допомоги його країні, то це матиме фатальні наслідки для російських збройних сил. Таку термінову потребу у величезній кількості боєприпасів великий князь пояснив тим трагікомічним фактом, що він розраховував на цю зброю, яка, за документами, перебувала на балансі російської армії, однак, як виявилось насправді, її не було на військових складах [Iswolski – Sasonow 20 Januar / 2 Februar 1915, 157]. Безумовно, стільки зброї у стислі терміни найоперативніше можна було доправити до Росії лише через Чорноморські протоки у разі їхнього відкриття унаслідок успіху Дарданелльської операції.

Важливо звернути увагу на те, що одним із мотивів, що спонукав британський уряд до проведення військово-морської операції в Дарданеллах, було занепокоєння ситуацією на кавказькому фронті. Оскільки на момент вступу у війну Османської імперії близько половини російської кавказької армії вже було перебазовано на Захід, то у листопаді 1914 р. ситуація на російсько-османському фронті складалася не на користь росіян [Емец 1999, 318; Емец 1977, 116]. За таких умов у Лондоні та Парижі посилю-

лися побоювання, що незважаючи на їхнє прохання, царський уряд під впливом цих обставин змушений буде рятувати свій кавказький фронт за рахунок частини військ, зосереджених проти Німеччини, що знову ж таки дозволить німцям послабити свої позиції на Сході й активізувати наступ на Заході, який союзники й так ледь стримували.

Скрутне становище кавказької армії змусило навіть очільника російських збройних сил великого князя Миколу Миколайовича 18 (31) грудня 1914 р. звернутися за допомогою до британського та французького головнокомандувачів через британського генерала Вільямса, який перебував у Ставці, “вплинути на Туреччину у найбільш чутливих її місцях. У Туреччині таких місць багато, – наголошував російський головнокомандувач, – де вплив на неї може з гаком компенсувати її успіхи на Кавказі, навіть змусити забути про ті успіхи, перетворивши підйом бойового духу в паніку” [Кудашев – Сазонов 18 / 31 декабря 1914, 129].

У західній літературі досить поширена думка, зокрема красномовно сформульована британським дослідником С. Круттвеллом, що вищезгадане прохання росіян до західних союзників про дії проти Османської імперії, які допомогли б їхній кавказькій армії, стало тим маленьким зернятком, із якого стрімко виросло високе дерево масштабних військово-морських дій у Дарданеллах, оскільки воно потрапило на сприятливий ґрунт британської політики [Cruttwell 1934, 206]. Дійсно, воно мало важливий вплив на внутрішньополітичні дискусії у Великій Британії. Ініціатор штурму Дарданелл Перший лорд Адміралтейства У. Черчилль отримав додатковий аргумент у боротьбі із впливовими в політичних та військових колах опонентами [Churchill 1928, 74–81; Cruttwell 1934, 207–209]. 13 січня 1915 р. на засіданні Військової ради Великої Британії було прийнято принципове рішення про проведення Дарданелльської операції [Русakov 2003, 129]. Цей вищий військово-політичний орган 29 січня 1915 р. затвердив загальні плани та терміни проведення вищезгаданої військової акції [Séance du Comité de Guerre 28 janvier 1915, 105].

Паризький кабінет висловив невдоволення, що Лондон не порадився з ним ще до того, як приймати рішення стосовно штурму Дарданелл [Dontas 1987, 29]. Французькі адмірали, за свідченням британського посла в Парижі Ф. Берті, “вважали цю акцію необ-

грунтованою, недостатньо підготовленою й дуже ризикованою” [Берти 1927, 57].

Водночас Париж усвідомлював, що його самоусунення від участі у військових операціях на Протоках може зумовити те, що у разі їхнього успіху, Велика Британія може здобути переважаючий вплив у цьому регіоні, посиливши його за рахунок залучення до цієї акції зорієнтованих на неї балканських держав. Перспектива російської підтримки дій британських збройних сил, що могло дозволити царському уряду встановити повністю чи частково свій контроль над османською столицею, викликала не менше занепокоєння на берегах Сени. Адже Константинополь був центром економічної та фінансової діяльності французького капіталу на Близькому Сході. Тут були досить сильно поширені французькі культурні, освітні, духовні впливи та традиції [Вестник Европы 1915, 284–286]. Привабливим для паризького кабінету було й те, що головний тягар у підготовці та здійсненні цієї масштабної військової акції повинна була взяти на себе саме Велика Британія [Берти 1927, 57]. Під впливом всіх цих чинників вже на початку лютого 1915 р. більшість міністрів паризького кабінету висловлювалися за активну участь французького флоту у Дарданелльській операції, і французький уряд, зрештою, дав на це свою згоду [Anderson 1965, 322; Churchill 1928, 76–77].

Лондон намагався залучити до операцій на Чорноморських протоках крім Парижа і царський уряд, щоправда, на дещо відмінних умовах від свого французького союзника. 19 січня 1915 р. перший лорд Адміралтейства У. Черчілль надіслав російському головнокомандувачу великому князю Миколі Миколайовичу листа у, якому повідомляв, що у відповідь на його звернення від 18 (31) грудня 1914 р. задля підтримки російської армії на Кавказі завдати ударів по Османській імперії в інших місцях британський уряд вирішив спробувати взяти штурмом Дарданелли. У. Черчілль наголошував: “Адміралтейство сподівається, що російський уряд посприє цій операції, надіславши свої війська у слушний момент до Босфору. Було б бажано, щоб російське втручання почалося після того, як ми зруйнуємо потужні зовнішні форти Дарданелл, щоб, якщо ми зазнаємо невдачі, це не мало зворотного ефекту для російської сторони” [Premier Lord d’Amirauté – Grand Duc Nicolas 19 janvier 1915, 78].

Це офіційне повідомлення про проведення Дарданелльської операції значно посилювало підозри царського уряду, що західні союзники можуть не дослухатися до його побажань стосовно Чорноморських проток [Anderson 1965, 323; Fuad 1928, 127]. Звичайно, як британська, так і французька дипломатії протягом передвоєнних років привчили Петербург не довіряти їхнім обіцянкам у питанні Проток, оскільки вони, запевняючи царський уряд про свою сприятливу позицію, коли дійсно виникали реальні можливості для перегляду режиму Босфору та Дарданелл на користь Росії, наприклад, під час боснійської кризи [Депеша Нелидова 2 / 15 октября 1908, 102; Bülow – Wilhelm II 22 Oktober 1908, 202; Cambon – Pichon 13 octobre 1908, 829] чи італійсько-турецької війни [Grey – Bertie 18 November 1911, 323; Marschall – Auswärtige Amt 6 Dezember 1911, 218], всіляко уникали цього під будь-якими приводами.

Об'єднана британсько-французька ескадра розпочала Дарданелльську операцію 18 лютого 1915 р. і змогла протягом кількох днів вивести з ладу зовнішні форти і відкрити собі таким чином шлях для просування всередину Дарданелл. Союзницькі тральщики почали безперешкодно звільняти від мін вхід до Проток [Коленковський 1938, 30–37; Пуанкаре 2002, 491]. Перспективи встановлення контролю британських та французьких військово-морських сил над Чорноморськими протоками та згодом Константинополем мали значний вплив як на нейтральні країни, так і на політику царського уряду. Балканські держави, насамперед Греція, а також Італія, отримали стимул для того, щоб, вступивши у війну, розділити із західними союзниками плоди їхньої спільної перемоги. Водночас саме цього побоювалася російська дипломатія, передбачаючи, що до претензій Лондона та Парижа на вплив стосовно омріяних царським урядом територій може додатися ще й бажання інших держав взяти участь у визначенні долі Константинополя та Проток. Тому С. Сазонов неодноразово звертався до російського командування із запитом щодо можливості (у разі необхідності) проведення десантної операції на Босфорі, задля гарантування непорушності там російських інтересів. Однак він отримував відповідь, що такі дії неможливі через відсутність достатньої кількості транспортних засобів та незадіяних на фронтах військ [Айрапетов 2002, 210–212; Васильєва 2003, 162–163].

Варто зауважити, що британська дипломатія намагалася переконати царський уряд у безпідставності його побоювань, що Дарданелльська операція може завадити забезпеченню його планів щодо Проток. У такому контексті можна розглядати виступ Е. Грея у британському парламенті 25 лютого 1915 р., у якому він заявив, що Росія повинна в результаті війни отримати вільний вихід до Середземного моря [Бенкендорф – Сазонов 12 / 25 февраля 1915, 241–242]. Однак ці зусилля керівника Форін офісу мали зворотній ефект і викликали неабияке роздратування Петрограда, який обурювався, що Лондон відверто нехтує його прагненнями та начебто своїми обіцянками [Вестник Европы 1915, 348–350; Пуанкаре 2002, 496; Phillipson 1917, 206].

Суперечності між Росією та її західними союзниками щодо Проток та Константинополя не дозволили Антанті використати сприятливі для неї можливості укладання сепаратного миру з Османською імперією. Як писав у своїх мемуарах президент Франції Р. Пуанкаре, вже на початку 1915 р. виникла така нагода. У січні 1915 р. серед значної частини правлячої молодотурецької партії “Єднання та прогрес” поширилися настрої щодо необхідності виходу їхньої країни з війни. Ці політики увійшли у зносини з чиновником російського Міністерства закордонних справ Б. Серафимовим, який був залишений у османській столиці при італійському посольстві, й повідомили його про вищезгадані тенденції і просили дізнатися, як до цього поставиться Росія. Вони наголошували на одній своїй умові щодо початку переговорів про сепаратний мир – збереженні Константинополя та Проток за Османською імперією. Однак “20 (7) січня 1915 р., Б. Серафимову було наказано з Петрограда, що не потрібно вступати у жодні переговори” [Пуанкаре 2002, 781; Серафимов – Гулькевич 30 / 17 января 1915, 145–148].

Майже одночасно з цими подіями лідери впливової османської ліберальної партії, яка традиційно орієнтувалася на Лондон та Париж, намагалися контактувати через грецького прем'єр-міністра Е. Венізелоса із британським урядом. Вони заручилися підтримкою командира першого корпусу османської армії, розташованого у Константинополі, Мехмед-Алі-паші. Цей полководець “запропонував влаштувати державний переворот у Константинополі, вигнати німців і укласти мир. Але й ця група висувала

обов'язкову вимогу – збереження Константинополя та Проток, а також азійських володінь за Туреччиною” [Пуанкаре 2002, 781].

Досить слушною є думка британського дослідника А. Макфі, що в той час, коли Німеччина розглядала Росію як найбільш слабку ланку Антанти й тому вважала її найзручнішим партнером для укладання сепаратного миру, Лондон та Париж таким же чином сприймали Османську імперію. Проте британська та французька дипломатії змушені були балансувати задля того, щоб, домовляючись із Османською імперією, не зіпсувати відносини з Росією [Macfie 1993, 73]. Міністри закордонних справ Великої Британії та Франції Е. Грей та Т. Делькассе, хоча й встановили зв'язок як з османською опозиційною ліберальною партією, так і з урядовими колами, проте утримувалися від конкретних обіцянок стосовно територіальної цілісності Османської імперії і, насамперед, щодо належності Константинополя. Більш того, британський посол у Петрограді Дж. Бьюкенен за дорученням Е. Грея повідомив про це С. Сазонова, наголосивши, що “обіцянка Росії щодо Константинополя та Проток залишається в силі”. Однак, як стверджував Р. Пуанкаре, російський міністр закордонних справ не надто довіряв цим запевненням, “побоюючись, що перспективи укладання миру з Туреччиною можуть спонукати Англію відмовитись від своєї обіцянки” [Пуанкаре 2002, 781; Macfie 1993, 73].

Згідно міркувань британського посла в Парижі Ф. Берті, його розмова з О. Извольським від 12 січня 1915 р. свідчила, що серед російської дипломатії були досить поширеними сподівання, що у Константинополі вибухне революція проти молодотурків, і Росія скористається цим, щоб увійти у османську столицю під приводом забезпечення порядку [Берті 1927, 45]. Характерно, що сам Ф. Берті вважав, що не варто поспішати втручатися в ці процеси й потрібно “дозволити ворогуючим сторонам вирізати один одного” [Берті 1927, 45].

Занепокоєння царської дипломатії, що успішне проведення Дарданелльської операції зашкодить російським інтересам, було посилено ризиком виходу Порти з війни на неприйнятних для Петрограда умовах. Адже у випадку прориву британсько-французького флоту через Дарданелли до Константинополя була досить вірогідною можливість того, що опозиційні до правлячого

молодотурецького режиму впливові політичні сили придуть до влади шляхом державного перевороту й домовляться з Великою Британією та Францією про сепаратний мир. Царський уряд усвідомлював, що за такого розвитку подій досить складно буде змусити згодом як Порту, так і Лондон та Париж віддати османську столицю та обидва береги Проток у володіння Росії.

Зважаючи на це, С. Сазонов у кінці лютого 1915 р. таки домігся згоди лондонського та паризького кабінетів на вироблення офіційних умов укладання перемир'я з Османською імперією. Згідно з цим документом, передбачалося зокрема: "...3. негайне роззброєння всіх батарей, які вціліли на берегах Босфору та Дарданелл. 4. Термінове знешкодження всіх мін, що залишилися у Дарданеллах, Мармуровому морі та Босфорі. 5. Згода Порти на стоянку союзних ескадр перед Константинополем. 6. Здача тих укріплень зайняття, яких командири союзних ескадр визнають необхідними для підтримання порядку у Константинополі" [Sasonow – Iswolski 15 (28) Februar 1915, 172].

Незважаючи на це, французька дипломатія протягом березня-червня 1915 р. у Швейцарії проводила перемовини із Джавідбеєм – одним із провідних османських політиків. Однак він категорично не погоджувався на захоплення росіянами Проток та Османської столиці. Франція, у свою чергу, була вже на той час пов'язана обіцянками щодо цього з петроградським кабінетом і позбавлена можливості досягнення компромісу у вищезгаданому питанні. Британська дипломатія, за свідченням У. Черчілля, використовувала надзвичайно великі кошти на підкуп османських політиків під час Дарданелльської операції задля того, щоб відкрити Протоки для свого флоту мирним шляхом, уклавши з Портою сепаратну угоду. Однак ці контакти також були безрезультатними через російські вимоги щодо Константинополя та Проток [Macfie 1993, 74]. Як стверджував Р. Пуанкаре, такі дії царського уряду "поховали можливість будь-яких спроб щодо переговорів про сепаратний мир із Туреччиною" [Пуанкаре 2002, 781].

Варто зауважити, що головнокомандувач російської армії великий князь Микола Миколайович звертався 2 березня 1915 р. до С. Сазонова та Миколи II із проханням не чинити перепон укладанню перемир'я з Османською імперією, оскільки це дозволило б Росії перекинути військові контингенти з Кавказу на захід проти

німецької та австро-угорської армій, що дозволило б значно поліпшити там ситуацію [Bobroff 2006, 142]. Однак, як досить слушно стверджує сучасний американський дослідник проблеми Чорноморських проток Р. Боброфф, С. Сазонов, цілком усвідомлюючи важливість аргументів головнокомандувача та розуміючи визначальну роль торгівлі Протоками для російської економіки, вважав за доцільне ризикувати і приносити в жертву ці нагальні вигоди задля здобуття в майбутньому повного контролю Росії над Константинополем та Протоками [Bobroff 2006, 141–142].

Оскільки вирішальна спроба британсько-французького флоту прорвати оборону Дарданелл 18 березня 1915 р. виявилася невдалою через численні мініні загорождення, а також обстріл польової артилерії, то лондонський кабінет змушений був призупинити ці дії [Мурхед 2004, 60–67; Cruttwell 1975, 210–213]. Британське командування вирішило продовжити військово-морську операцію лише після того, як наземні сили, наступаючи із Галліполійського півострова, звільнять береги цієї протоки від османсько-німецьких військ, знищивши форти та приховану артилерію, що дозволило б тральщикам безперешкодно ліквідувати мініні поля в Дарданеллах [Hamilton – Kitchener 23 mars 1915, 188; Robeck – Churchill 25 mars 1915, 189].

Варто наголосити, що навіть домовленість Петрограда з Лондоном та Парижем щодо приєднання Константинополя та Проток до Росії після перемоги у війні (березень–квітень 1915 р.) не поклала край його застереженням стосовно Дарданелльської операції, на що сподівалися західні союзники. Царська дипломатія 21 березня 1915 р. офіційно висловила своє співчуття союзникам із приводу їхніх важких втрат під час штурму цієї протоки і висловила сподівання на успішне продовження цих зусиль [Sasonow – Iswolski 8 / 21 März 1915, 179]. Водночас представники вищого російського дипломатичного істеблїшменту, зокрема посол у Сербії князь Г. Трубецькой, наголошували, що поява військ західних держав на Босфорі стане “могилою” для союзу Петрограда з Парижем та Лондоном, і краще, якщо Протоки залишаться у слабких османських руках [Емец 1999, 335].

Проаналізувавши причини та передумови Дарданелльської операції, можна зробити низку висновків та узагальнень. Союзники Росії по Антанті намагалися використати чинник Проток

задля того, щоб спрямувати російські зусилля у війні у вигідному для себе напрямку. Водночас варто наголосити, що недоцільно розглядати причини проведення британсько-французьким флотом штурму Дарданелл у лютому-березні 1915 р. лише як виключно антиросійську акцію, спрямовану на те, щоб не дозволити Росії захопити, принаймні до завершення війни, Константинополь та Протоки. Можна стверджувати, що західні союзники були занепокоєні тим, що Росія може розпочати сепаратні переговори з центральними державами, домовитись із ними про задоволення своїх прагнень щодо Проток і після цього вийти з війни. Тому захоплення британсько-французькими збройними силами Босфору та Дарданелл унеможливило ці перспективи. Водночас потрібно зауважити, що успішне проведення вищезгаданої операції дозволило б відновити судноплавство Босфором та Дарданеллами, чого потребували як російська економіка, так і збройні сили. Важливо звернути увагу на те, що одним із факторів, який сприяв рішення британського уряду провести атаку Дарданелл, було звернення головнокомандувача російської армії до союзників, щоб вони своїми діями проти Османської імперії відволікли її ресурси від російсько-османського кавказького фронту й таким чином полегшили там становище російських військ. Головний ініціатор та організатор Дарданелльської операції У. Черчилль, плануючи цю акцію, насамперед керувався мотивами посилення боротьби з ворожим військово-політичним альянсом.

Внаслідок розбіжностей між країнами Антанти, як виявилось, було втрачено реальний шанс внаслідок Дарданелльської операції відновити судноплавство Протоками, чого вкрай потребувала як російська економіка, позбавлена своєї зовнішньої торгівлі, так і російські збройні сили, які зазнавали болючих поразок через неможливість отримати від своїх союзників достатню кількість зброї, боєприпасів та військового спорядження. Таким чином, царський уряд, турбуючись вищезгаданим способом про забезпечення собі достатньої винагороди за участь у війні, опосередковано сприяв поразці власної країни, суттєво обмежуючи її ресурси.

Доцільно акцентувати увагу на тому, що домовленості країн Антанти (березня-квітня 1915 р.) стосовно приєднання після перемоги над Німеччиною Константинополя постали на заваді укладанню сепаратного миру Османської імперії з Антантою,

оскільки політики як із правлячої молодотурецької партії, так і опозиції головною умовою цих перемовин вважали збереження власної столиці у складі своєї держави.

ЛІТЕРАТУРА

Айранетов О. Р. На Восточном направлении. Судьба Босфорской экспедиции в правление императора Николая II // **Последняя война императорской России**. Сб. статей. Москва, 2002.

Бенкендорф – Сазонов. 12 / 25 февраля 1915 // **Константинополь и Проливы. Документы бывшего Министерства иностранных дел** / Под ред. Е. А. Адамова. Москва, 1925. Т. I. № XXXVI.

Берти Ф. За кулисами Антанты. Дневник британского посла в Париже 1914–1919. Москва, 1927.

Васильева С. Н. Соглашение о Проливах во внешней политике России в годы Первой мировой войны // **Россия и Запад: Проблемы истории и культуры**. Сб. научн. трудов. Нижневартговск, 2003.

Вестник Европы. 1915. Кн. 3.

Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX века. Москва, 1978.

Депеша Нелидова. Париж, 2 / 15 октября 1908 г. // **Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ)**. Ф. 1889. Оп. 482. Д. 2988.

Емец В. А. Очерки внешней политики России в период Первой мировой войны. Москва, 1977.

Емец В. А. Проблема Черноморских проливов во внешней политике России в период Первой мировой войны // **Россия и Черноморские проливы (XVIII–XX столетия)**. Москва, 1999.

История Первой мировой войны / Под ред. И. И. Ростунова. Москва, 1975.

Машевський О. П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.). Київ, 2010.

Мурхед А. Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой. Москва, 2004.

Коленковский А. Дарданелльская операция. Москва, 1938.

Кудашев – Сазонов. Ставка, 18 / 31 декабря 1914 // **Константинополь и Проливы.** Москва, 1926. Т. II. № 11.

Покровский М. Н. **Империалистическая война.** Сб. статей. Москва, 1931.

Пуанкаре Р. **На службе Франции 1914–1915: Воспоминания. Мемуары.** Москва – Минск, 2002. Т. I.

Русаков К. А. **Проблема Черноморских проливов во внешней политике Великобритании, 1892–1920 гг.** Дис ... канд. ист. наук. Луганск, 2003.

Сазонов – директор дипломатической канцелярии. 7 марта 1915 // **Российский военно-исторический архив (РГВИА).** Ф. 2003. Оп. 1. Д. 1867.

Сазонов – Извольский. Петроград, 6 декабря 1914 // **Покровский М. Н. Империалистическая война.** Сб. статей. Москва, 1931.

Серафимов – Гульткевич. Константинополь, 30 / 17 января 1915 // **Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств.** Москва, 1933–1940. (Далі – МОЭИ). Серия 3. Т. 7. Ч. 1. № 110.

Anderson M. S. **The eastern question. 1774–1923.** London, 1965.

Bobroff R. P. **Roads to the Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits.** London–New York, 2006.

Bülow – Wilhelm II. Berlin, den 22 Oktober 1908. Anlage I. // **Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914.** (Далі – G.P.). Berlin, 1922–1927. В. 26. (1). № 9061.

Cambon P. – Pichon. Londres, 13 octobre 1908 // **Documents diplomatiques français (1871–1914)** (Далі – D.D.F.). Paris, 1929–1954. Série 2. Т. XI. № 489.

Churchill W. **La crise mondiale.** Paris, 1928. Tome II: 1915.

Cruttwell C. R. **A history of the great war.** Oxford, 1934.

Dontas D. **Greece and Turkey: the regime of the Straits, Lemnos and Samothrace.** Athens, 1987.

Dragoumis – Venizelos. Pétrograd, le 4 janvier 1915 // **Покровский М. Н. Империалистическая война.** Сб. статей. Москва, 1931.

Fuad A. **La Question des Détroits.** Paris, 1928.

Graves P. P. **The question of the Straits.** London, 1971.

Grey – Bertie. Foreign Office, November 18, 1911 // **British Documents on the Origins of the War, 1898–1914**. (Далі – B.D.). London, 1926–1938. Vol. IX. Part. I. № 309.

Hamilton – Kitchener. 23 mars, 1915 // **Churchill W. La crise mondiale**. Paris, 1928. Tome II: 1915.

Iswolski – Sasonow. Paris, den 20 Januar / 2 Februar 1915 // **Der Diplomatische Schriftwechsel Iswolskis aus den Jaren 1914–1917. Iswolski im Weltkriege**. Berlin, 1926. (Далі – Iswolski. 1914–1917). № 252.

Macfie A. L. **The straits question 1908–36**. Saloniki, 1993.

Marschall – Auswärtige Amt. Konstantinopel, den 6 Dezember 1911 // **G.P. B.** 30 (1). № 10983. S. 218.

Phillipson C., Buxton N. **The question of Bosphorus and Dardanelles**. London, 1917.

Premier Lord d'Amirauté – Grand Duc Nicolas. London, 19 janvier 1915 // **Churchill W. La crise mondiale**. Paris, 1928. Tome II: 1915.

Robeck – Churchill. 25 mars, 1915 // **Churchill W. La crise mondiale**. Paris, 1928. Tome II: 1915.

Sasonow – Iswolski. St. Petersburg, den 15 (28) Februar 1915 // **Iswolski. 1914–1917**. № 260.

Sasonow – Iswolski. St. Petersburg, den 8 / 21 März 1915. Gleichlautendes Telegramm nach London // **Iswolski. 1914–1917**. № 273.

Séance du Comité de Guerre, 28 janvier 1915 // **Churchill W. La crise mondiale**. Paris, 1928. Tome II: 1915.